

Stalino imperijos kova su Ukrainos sukilėlių judėjimu paskutiniajame Antrojo pasaulinio karo etape (1944–1945): Raudonosios armijos vaidmuo

VLADYSLAV HRYNEVYČ

Daktaras, vyresnysis mokslo darbuotojas

Babin Jaro istorijos ir atminties kraštovaizdžio instituto
direktorius

(Kyjivas, Ukraina)

✉ milovlada@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9734-7892>

ABSTRACT. This article, based on a wide array of archival documents, presents the analysis of military confrontation between the Stalinist Empire and the Ukrainian insurgent movement in Western Ukraine. Special attention is paid to the role of the Red Army, which, in addition to joint military punitive operations together with the NKVD itself resorted to organising anti-insurgency military measures and took an active part in such activities aimed at destroying the Ukrainian Insurgent Army (Ukrainska povstanska armia – hereafter UPA) and the underground Organisation of Ukrainian Nationalists (hereafter – OUN) using such measures as deportation and resettlement of the local population from the front-line zone, military mobilisations and repressions against the families of UPA members. The author concludes that the war of the Red Empire against the Ukrainian national liberation movement embroiled significant masses of civilian population into its merciless millstones, which led to its barbarisation, so this war by its nature and devastating consequences can be considered in essence as the genocidal extermination of the Ukrainian people.

KEYWORDS: World War II, Western Ukraine, UPA, Red Army, NKVD, genocide.

Ižanga

Stalino imperijos karo su Ukrainos sukilėliais strategija ir taktika jau ilgą laiką yra aktyviai tyrinėjamos¹. Prie to prisideda daugybė dokumentų rinkinių – tiek leistų išėivijoje², tiek tapusių prieinamais po SSRS griūties. Tai dokumentai, saugomi buvusiam Ukrainos komunistų partijos centrinio komiteto partiniame archyve (dabar – Ukrainos centrinis valstybinis visuomeninių susivienijimų ir ukrainistikos archyvas, *Центральний державний архів громадських об'єднань та українців*), taip pat Ukrainos saugumo tarnybos archyve ir kt. Be minėtų archyvų, autorius savo tyrime plačiai naudojo dokumentų rinkinį iš Rusijos Federacijos gynybos ministerijos archyvo bei dokumentų kolekciją iš vadinamųjų Stalino „Ypatingųjų aplankų“, saugomų RF valstybiniame archyve Maskvoje³.

Istorikai akcentuoja, kad, sovietams sugrįžus į Vakarų Ukrainos teritorijas, nuo pat pradžių pagrindine kovos prieš sukilėlius forma tapo ginkluota kova. Režimas bandė sutriuškinti sukilėlių judėjimą visa savo karine galia. Šiuo tikslu sovietai vykdė daugybę karinių baudžiamųjų operacijų, kurių bendras skaičius siekė daugiau nei 10 tūkst. Kartu buvo pasitelktos įvairios politinės, ideologinės bei kitokios priemonės, kurių pagalba ką tik iš nacistinės okupacijos išlaisvintose žemėse mėginama įtvirtinti sovietų valdžią.

Sovietų pusėje šioje kovoje naudotos gana įvairaus plauko jėgos: Vidaus reikalų liaudies komisariato (rus. *Народный комиссариат внутренних дел*, NKVD) vidaus, geležinkelinių, konvojaus ir pasienio kariuomenės, NKVD specgrupės, Valstybės saugumo liaudies komisariato (rus. *Народный комиссариат государственной безопасности*, NKGB) operatyvininkai, SSRS liaudies gynybos komisariato (rus. *Народный комиссариат обороны*, NKO) bei NKO Vyriausiosios kontržvalgybos valdybos SMERŠ agentai, milicija, įvairūs geležinkelio tiltų, gamyklų ir kt. apsaugos padaliniai, naikintojų batalionai (rus. *истребительные батальоны*) – vadinamieji sribai (ukr. *істребки, ястребки*)⁴, t. y. paramos daliniai, sudaryti iš vietos gyventojų, ginkluotų rajonų aktyvistų būriai, „kontrbandos“ (*контрбанди*) – specdaliniai, sudaryti iš buvusių Ukrainos nacionalistų organizacijos (*Організація українських націоналістів*, OUN) ir (Українська повстанська армія, UPA) narių⁵, ir pan. Svarbiausias vaidmuo čia buvo patikėtas NKVD, vadovaujamam Lavrentijaus Berijos, kurio pavaduotojai Sergejus Kruglovas ir Ivanas Serovas vadovavo kovai prieš sukilėlius iš operatyvinio štabo Rivnės mieste. Karo metais SSRS NKVD (nuo 1946 m. – SSRS vidaus reikalų ministerija, MVD) su savo pataisos lagerių sistema – Vyriausiąja pataisos darbų lagerių valdyba (rus. *Главное управление исправительно-трудовых лагерей*, GULAG) ir Vyriausiąja karo belaisvių ir internuotųjų valdyba (rus. *Главное управление по*

⁴ Lietuviškame tekste šiai sovietų sukurtai struktūrai nusakyti naudodime lietuvišką visuomenėje paplitusį žodį *sribas*, tačiau įdomu atkreipti dėmesį, kad po Antrojo pasaulinio karo reokupuotoje Vakarų Ukrainoje tai pačiai žmonių kategorijai nusakyti funkcionavo morfologiškai ir semantiškai tapatus skolinys.

⁵ Kaviniai agentai (rus. *боевой агент*), naudoti ir Lietuvos partizanų kovų metu, lietuviškoje istoriografijoje įprastai vadinami agentais-smogikais, kurių būriai dažnai būdavo sudaromi iš suimtų ir perverbuotų partizanų kovotojų.

делам военнопленных и интернированных, GUPVI) – bei savo kariuomene faktiškai buvo valstybė valstybėje. 1944 m. NKVD kariuomenėje buvo 907 tūkst. asmenų, ji turėjo atskirus aviacijos, tankų, kavalerijos ir kitus dalinius. Berija netgi paprašė Stalino kiek sumažinti šią vidaus kariuomenę⁶. Tačiau, nepaisant tam tikro sumažėjimo, karo pabaigoje NKVD specialiosiose pajėgose tarnavo 655 tūkst. karių. Civilių darbuotojų (1945 m. pabaigoje jų buvo 846 tūkst.) sąskaita Berijos žinyba padidėjo iki 1,5 mln. asmenų⁷. NKVD vykdavo tokias užduotis: SSRS sienų apsauga, kova su kriminaliniais nusikaltėliais, viešosios tvarkos palaikymas, pasų gyventojams išdavimas, kalinių apsauga lageriuose ir kt., tačiau svarbiausia tarp jų karo pabaigoje buvo kova su UPA ir panašiais rezistenciniais judėjimais Baltijos šalyse, Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose.

1944 m. liepos pabaigoje – vykstant itin intensyvioms kovoms su sukilėliais – NKVD vidaus kariuomenė Ukrainos apygardoje turėjo vieną diviziją, devynias brigadas, vieną kavalerijos pulką ir vieną tankų batalioną – iš viso 33 011 karių, taip pat vieną brigadą, dislokuotą Rumunijos teritorijoje. Baltarusijos apygardos vidaus kariuomenę sudarė dvi divizijos ir vienas atskiras šaulių pulkas (iš viso 10 461 karys)⁸. 1944 m. spalio pradžioje vien Vakarų Ukrainos teritorijose buvo dislokuoti 26 304 NKVD vidaus kariuomenės kariai, suskirstyti į keturiolika brigadų ir vieną diviziją⁹, o 1945 m. vasarą jų jau buvo 34 865¹⁰.

Tačiau Stalino imperijai nepakako šių milžiniškų jėgų sukilėliams įveikti, tad nuo šios kovos pradžios ji buvo priversta pritraukti dar ir reguliariąją kariuomenę.

Pažymėtina, kad, kalbėdami apie to laikotarpio sovietų valdžią Vakarų Ukrainoje, dažniausiai kalbame apie Raudonąją armiją (RA), kuri čia buvo jos įkūnijimas. Partinių ir sovietinių institucijų praktiškai dar nebuvo, o sukurtosios pasirodė tokios silpnos ir bejėgės, kad be karinės paramos net negalėjo išsilaikyti. Būtent Raudonoji armija, atsitraukus vokiečių kariuomenei, ėmėsi Vakarų Ukrainoje įtvirtinti komunistinį režimą, ir tik ant jos durtuvų šis režimas laikėsi. Todėl visi didelio masto veiksmai, ypač karinės-čekistinės operacijos, remiamos NKVD dalinių, taip pat karinė mobilizacija, vietos gyventojų perkėlimas ir deportacija bei kt. neapsiėjo be Stalino kariuomenės.

Taip pat verta pridėti, kad Raudonosios armijos, kuri sovietmečiu buvo paversta komunistinės sistemos „šventa karve“ ir buvo už bet kokios kritikos ribų, vaidmuo kovoje prieš antistalininį sukilėlių judėjimą net ir žlugus SSRS nebuvo aiškiai apibrėžtas. Vis dar

⁶ Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. 9401, ap. 2, b. 99, l. 183.

⁷ *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe. 1944–1989*, ed. K. Persak and L. Kaminski, Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005, p. 34–35.

⁸ Михаил Семиряга, *Коллаборационизм: Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны* [*Koloboravimas: prigimtis, tipologija ir apraiškos Antrojo pasaulinio karo metais*], Москва: РОССПЭН, 2000, p. 508.

⁹ Іван Білас, *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* [*Represinė ir baudžiamoji sistema Ukrainoje (1917–1953): socialinė-politinė ir istorinė-teisinė analizė*], кн. 2, Київ: Либідь–„Військо України“, 1994, p. 478–482.

¹⁰ *Ibid.*, p. 498.

egzistuoja išankstinis nusistatymas, kad su UPA kovojo NKVD kariuomenė, o reguliarioji kariuomenė prie to neprisidėjo. Ne ką mažiau būdingas yra požiūris, kad UPA turėjo tik lokalius ir pavienius susirėmimus su Raudonąja armija, o kovojo visų pirma su čekistais.

Tačiau nei pirmasis, nei antras teiginys neatitinka tiesos. Raudonosios armijos ir Vakarų Ukrainos gyventojų santykių, taip pat Raudonosios armijos ir UPA priešpriešos, sovietų vykdytos mobilizacijos Ukrainoje problemos pirmą kartą buvo nagrinėjamos autoriaus disertaciniame tyrime, o vėliau plėtojamose daugelyje jo publikacijų¹¹.

Raudonoji armija versus UPA

UPA vadovybė gerai žinojo, kad atvira partizanų būrių, turinčių silpną karinį pasirengimą ir prastą ginkluotę, akistata su tokia kolosalia karine jėga kaip Raudonoji armija turės sukilėliams pražūtingų pasekmių, todėl rekomendavo neišitraukti į susirėmimus su sovietų kariuomene, o pasisaugoti ir toliau ruoštis tolesnei kovai su Stalino imperija, kai jos kariuomenė išžygiuos į Vakarus. Tačiau skaitlingiems puolančios Raudonosios imperijos pulkams pripildžius Vakarų Ukrainos teritoriją, išvengti susidūrimų tapo neįmanoma.

UPA kovojamo partizanų karo pagrindiniai veiksmai ir veikimo metodai buvo šie: teroro aktai prieš pavienius karius ir smulkius dalinius, partinius ir sovietinius vadovus, NKVD darbuotojus ir kt.; karinių vilkstinių su amunicija ir maistu, Raudonosios armijos štabų, sandėlių ir bazių puolimai; diversijos keliuose, tiltų, ryšių ir elektros linijų ardymas; žvalgybinių duomenų, dažnai keičiamų su vokiečiais į ginklus, rinkimas. Tuo tarpu kontaktai su Vermachtu buvo nesisteminiai – tai buvo labiau pagalba jų žvalgybos tarnyboms, veikiančioms sovietų užnugaryje, vokiečių karių ir iš nelaisvės pabėgusių karo belaisvių išvedimas iš apsupties bei palydėjimas už fronto linijos ir pan.¹² Taip pat reikia pažymėti, kad dėl UPA veiksmų Raudonoji armija faktiškai neteko žvalgybos duomenų apie vokiečių kariuomenę, kuriuos jai įprastai teikdavo sovietų partizanai, nes pastarųjų veikla Vakarų Ukrainos teritorijoje buvo visiškai paralyžuota.

Pirmieji ginkluoti UPA ir Raudonosios armijos susirėmimai įvyko dar Dešiniakrantėje Ukrainoje, tačiau Vakarų Ukrainoje, kur sovietų kariuomenė įžengė 1944 m. pradžioje, jų

¹¹ RA ir Vakarų Ukrainos gyventojų santykių, taip pat RA ir UPA priešpriešos, sovietų vykdomų mobilizacijų Ukrainoje problemos pirmą kartą buvo nagrinėjamos autoriaus disertaciniame tyrime, o vėliau daugelyje jo publikacijų. žr.: Владислав Гриневич, *Национальные проблемы в Красной армии в период освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков (декабрь 1942–октябрь 1944 гг.)* [Nacionalinės problemos Raudonojoje armijoje išlaisvinant Ukrainą nuo vokiečių fašistų įsibrovėlių (1942 m. gruodžio mėn.–1944 m. spalio mėn.)] (disertacija канд. ист. наук), Київ, 1994; Владислав Гриневич, „Військове будівництво в Україні в 1938–1991 рр.“ [Karinės statybos Ukrainoje 1938–1991 m.], in: *Історія українського війська, за ред. Я. Дашкевича, Львів, 1996, p. 332–467; Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни. (1939–1945 рр.)* [Ukrainos gyventojų socialinės ir politinės nuostatos Antrojo pasaulinio karo metais. (1939–1945)], Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007; „Сталінська імперія у боротьбі з українським повстанським рухом“ [„Stalino imperija kovoje su Ukrainos sukilėlių judėjimu“], in: „Особые папки“ Сталина... p. 5–44.

¹² Liubomyr Luciuk, Bohdan Kordan, *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938–1951: A Documentary Collection*, Kingston-Vestal, 1987, p. 172–173.

skaičius ėmė smarkiai augti. Tai iškart ėmė atsispindėti kariniuose dokumentuose: „Armijos junginių ir dalinių operacijų Vakarų Ukrainos teritorijoje laikotarpiu, – raportavo savo pranešime 1-ojo Ukrainos fronto vadovybei 13-osios armijos politinis skyrius, – pastebėta daugybė atvejų, kai nacionalistinės fašistinės gaujos užpuola karių grupes bei pavienius karius.“¹³ Per pirmąsias kelias savaites po įžengimo į Vakarų Ukrainos žemes šios kariuomenės 287-oji šaulių divizija per susirėmimus su Ukrainos nacionalistais neteko 36 asmenų (iš jų – 8 karininkai), 8 buvo sužeisti, o 11 – dingę be žinios¹⁴.

Puolimus prieš sovietų karius UPA paprastai vykdavo dideliais būriais. Taip 1944 m. vasario 13 d. Liubašo kaime Rivnės srities Kostopilio rajone kone 800 sukilėlių būrys pradėjo kautynes su raudonarmiečių grupe. Žuvo 5 sovietų kariai, į mišką paimti 25 arkliai ir 15 vežimų¹⁵. Apskritai 1944 m. sausio ir vasario mėnesiais vien Rivnės krašte sukilėliai užpuolė karinius dalinius ir atskirus karius 154 kartus, žuvo 439 RA kariai ir karininkai¹⁶.

Be kita ko, tokią situaciją lėmė didelis UPA būrių susitelkimas Voluinės miškuose, kurie tuo metu buvo pagrindinė jos dislokacijos vieta. Anot Rivnės srities komunistų partijos organų, 1944 m. sausio ir vasario mėnesiais jos teritorijoje veikė 56 UPA būriai, kurių kiekviename buvo nuo 100 iki 600 karių, o bendras sukilėlių skaičius siekė 10,6 tūkst. asmenų¹⁷. Remiantis tais pačiais duomenimis, tai buvo „Dubovijaus“ ir „Boristenio“ vadovaujama UPA „Polesės armija“, kurią sudarė 3,5 tūkst. karių turintys penki būriai – „Šauliai“ („Šauliai“), „Jaremos“, „Berezos“ („Beržai“), „Korai“, „Lajdakai“ („Bastūnai“), „Enėjaus“ vadovaujama UPA „Vakarų armija“ (iki 5 tūkst. karių) ir kitos grupės (iki 2 tūkst. sukilėlių)¹⁸.

Vėliau UPA mūšių su Raudonąja armija skaičius kiek sumažėjo. Kaip 1944 m. vasarą Stalimą informavo Nikita Chruščiovas, tų metų kovo–liepos mėnesiais buvo užregistruoti 134 sukilėlių išpuoliai prieš kariškius, amunicijos ir maisto gurguoles¹⁹. Pavyzdžiui, 1944 m. kovo 24 d. Rivnės srityje buvo užpulti 1031-ojo šaulių pulko kariai, kurie savo armijos politinio skyriaus nurodymais rinko žemės ūkio produkciją (t. y. atiminėjo iš vietos gyventojų maistą). UPA kariai atėmė iš raudonarmiečių gyvulius ir grąžino juos valstiečiams²⁰.

Terнопilio srityje, netoli Pidhaicių rajono Božikivo kaimo, UPA būrys pradžioje pabūklais ir minosvaidžiais, o po to kulkosvaidžių ugnimi apšaudė 1331-ojo pulko 1-ąją ryšių batalioną, vykstantį į frontą. Dėl staigaus puolimo staigumo ir ugnies intensyvumo batalionas pa-

¹³ Rusijos Federacijos Gynybos ministerijos archyvas (toliau – RF GMA), f. 393, ap. 9023, b. 23, l. 148.

¹⁴ *Ibid.*, f. 361, ap. 6092, b. 110, l. 223.

¹⁵ Ukrainos centrinis valstybinis visuomeninių susivienijimų ir ukrainistikos archyvas (Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки, toliau – UCV VSA), f. 1, ap. 23, b. 703, l. 7.

¹⁶ *Ibid.*, b. 930, l. 178–180.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 703, l. 7.

²⁰ RF GMA, f. 236, ap. 2675, b. 78, l. 307.

tyrė didelių nuostolių ir buvo išblaškytas. Tik kitą dieną pavieniai kariai ėmė rinktis rajono centre²¹.

Ukrainos sukilėlių diversijos geležinkelio linijose taip pat sukeldavo daug rūpesčių sovietų valdžiai, nes trukdė nepertraukiamą tiekimą frontui ir atitraukdavo papildomas karines pajėgas keliams apsaugoti. Pavyzdžiui, 1944 m. rugpjūčio 10 d. netoli Dobrotviro kaimo, esančio Lvivo srities Kamjankos Strumilivo rajone, nuo bėgių buvo nuverstas ešelonas su amunicija, o rugpjūčio 11 d. Kamiankos, Strumilivo ir Raketų tarpstotėje buvo apgadinti geležinkelio bėgiai, dėl to įvyko avarija: sudužo aštuoni karinio ešlono vagonai²². UPA smūgiai Raudonosios armijos komunikacijoms tęsėsi 1944–1945 m., apie tai yra daugybė liudijimų²³.

Pirmaisiais mėnesiais į kraštą įžengus Raudonajai armijai, UPA dažnai rengdavo ir atskirų gyvenviečių puolimus. Pavyzdžiui, 1944 m. vasario mėnesį Ukrainos sukilėliai puolė penkis Rivnės srities rajonų centrus ir vieną Voluinės srities rajono centrą²⁴. Vasario 4 d. 400 vyrų būrys užpuolė Rivnės srities Volodimirecio rajono centrą, kur per susišaudymą žuvo šeši Ukrainos partizanai. 1944 m. kovo mėnesį, praėjus kelioms dienoms po sovietų valdžios sugrįžimo, 50 sukilėlių būrys bandė užimti Sniatino miestą Stanislavo²⁵ srityje. Su jais į mūšį stojo iš lenkų sudarytas naikintojų batalionas, kurio jėgomis ataka buvo atmūšta²⁶. Tą patį mėnesį Ukrainos sukilėliai šešis kartus užpuolė kaimų tarybas²⁷.

Su eiliniaisiais raudonarmiečiais ir RA karininkais UPA kariai elgėsi skirtingai. Pasitaikydavo, kad paimtus nelaisvėn raudonarmiečius po trumpo „politinio pokalbio“ paleisdavo, aprūpinus juos agitacine literatūra. Tačiau karininkus sukilėliai matė jau kaip sovietinio režimo atstovus, kuriuos reikia sunaikinti. Vien Lvivo krašte per dvi savaites (nuo 1944 m. liepos 27 d. iki rugpjūčio 15 d.) buvo nužudyta 11 karininkų ir 36 eiliniai²⁸. Dažnai išpuolių aukomis tapdavo karo lakūnai. Tų pačių metų rugpjūčio 9 d. Maidano kaime Lvivo srities Janivo²⁹ rajone, UPA kariai nušovė tris lėktuvo, nutūpusio avariniu būdu, įgulos narius³⁰. 1944 m. rugpjūčio 2 d. Novosilkos kaime, Ternopilio srities Pidhaicių rajone buvo nušau-

²¹ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 919, l. 26.

²² *Ibid.*, l. 13.

²³ Жр.: Літопис УПА. Нова серія, т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1943–1959 [Kova su UPA ir nacionalistiniu pogrindžiu. UKP(b) CK, partijos apygardos komitetų, NKVD–MVD, MGB–KGB informaciniai dokumentai, 1943–1959 m.], книга перша: 1943–1945, упор. В. Лозицький, І. Павленко, А. Кентій, Київ, 2002, p. 501–502.

²⁴ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 703, l. 8.

²⁵ Nuo 1962 m. Stanislavas – Ivano Frankivskas, *vert. past.*

²⁶ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 954, l. 12.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 919, l. 19.

²⁹ Nuo 1962 m. Janivas – Ivano Frankovė, *vert. past.*

³⁰ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 919, l. 13.

tas Sovietų Sąjungos didvyris, lakūnas, majoras Jakovas Toporkovas³¹. Drohobičo srities Drohobičo rajone sukilėliai numušė lėktuvą U-2, žuvo du 8-osios Oro armijos karininkai³².

Gali būti, kad nuo Ukrainos sukilėlių rankos žuvo 1-ojo Ukrainos fronto šarvuotosios ir mechanizuotosios kariuomenės vadas generolas leitenantas Andrijus Števniovas³³. Bene garsiausia UPA dalinių operacija buvo 1-ojo Ukrainos fronto vado, generolo Nikolajaus Vatutino eskorto užpuolimas; sunkiai sužeistas generolas netrukus mirė nuo sužeidimų.

Aiškinantis užpuolimo aplinkybes ir ieškant užpuolikų, aktyviai dalyvavo karinė kontržvalgyba. Pirmiausia 1-ojo Ukrainos fronto SMERŠ pranešė, kad „š. m. kovo 22 d. Rivnės srities Ostrogo rajone mūsų operatyvinė grupė likvidavo „Oleho“ banditų grupę, užpuolusią fronto vadą, draugą Vatutiną, veikusią kartu su anksčiau, kovo 12 ir 13 d., likviduota „Čornomorecio“ gauja“³⁴. Žuvusio „Oleho“ būrio vado dienoraštyje buvo rastas tokio turinio įrašas: „...II.29 taip pat buvo sunaikinti 2 automobiliai, iš kurių viename važiavo Vatutinas. Jis pats sužeistas. Paimti dokumentai ir žemėlapiai.“³⁵ Kontržvalgybininkai pažymėjo, kad „vienintelis likęs gyvas šios gaujos dalyvis, mūsų paimtas sužeistas Hryhorijus Trojanas savo parodymuose patvirtina faktą, kad ši gauja užpuolė draugą Vatutiną“³⁶.

Dėl šio įvykio Raudonoji armija surengė baudžiamąsias operacijas. Tuo pat metu regione prasidėjo NKVD specialiųjų pajėgų telkimas. 1944 m. kovo pradžioje papildomai, be esamų 4 NKVD vidaus kariuomenės brigadų (10 tūkst. asmenų) ir 4 užnugario apsaugos pasienio pulkų (4 tūkst. asmenų), į Rivnės ir Voluinės sritis buvo išsiųsti tokie NKVD kariuomenės daliniai: 2 divizijos, 4 brigados, 1 kavalerijos pulkas ir 1 tankų batalionas, iš viso – 28 tūkst. asmenų. Vien 1944 m. kovo 7–27 d. Rivnės, Voluinės ir Ternopilio srityse buvo įvykdytos 65 karinės-čekistinės operacijos „banditų grupuočių likvidacijai“, kurių metu buvo nužudyti 1 129 asmenys, sužeistas 61 asmuo, o kovinių susirėmimų vietovėse sulaikytas 2 101 asmuo. Per šį laikotarpį, NKVD vykdant agentūrinius ir operatyvinius veiksmus, buvo areštuoti 734 aktyvūs OUN nariai. Kai kuriose apskrityse buvo iššukuoti visi miškų masyvai ir gyvenvietės. Per šias operacijas aštuoniose Rivnės ir keturiose Voluinės apskrityse buvo sulaikyti ir išsiųsti į šaukimo punktus 7 517 asmenys. Taip pat buvo baigtas pasirengimas iškeldinti (pagal planą – kovo 28–31 d.) 500 „aktyvių banditų“ šeimų³⁷.

³¹ *Ibid.*, l. 26.

³² UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 962, l. 76.

³³ Александр Гогун, *op. cit.*, p. 219. Aleksandro Maslovo knygoje, skirtoje žuvusiems sovietų generolams, dėl A. Števniovo nužudymo kaltinami A. Vlasovo kariai ir vokiečiai, žr.: Aleksander Maslov, *Fallen Soviet Generals. Soviet General Officers killed in battle, 1941–1945*, transl. and ed. by David Glantz. London: Frank Cass, 1998, p. 128, 201–202.

³⁴ *Rusijos Federacijos valstybinis archyvas* (toliau – RFVA) f. 9401, ap. 2, b. 64, l. 216.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, l. 217.

Kartu, vykdamas šias karines operacijas, kaip teigiama tame pačiame dokumente, „NKVD kariuomenės kariai ir čekistai padeda vietos organams organizuoti ir stiprinti kaimų tarybas bei atlikti politinį ir aiškinamąjį darbą tarp vietos gyventojų“³⁸.

Susidūrusi su antisovietiniu pasipriešinimu Vakarų Ukrainoje, Raudonoji armija ėmėsi atitinkamų prevencinių veiksmy. Pavyzdžiui, visuose 1-ojo Ukrainos fronto 13-osios armijos pulkuose, „siekiant kovoti su banderovcais“, pradėta kurti specialius būrius, stiprinti štabo patalpų apsaugą. Nemažai direktyvų ir kariuomenės vadovybės įsakymų uždraudė Raudonosios armijos kariams vaikščioti po vieną ar nedidelėmis grupėmis be ginklų, o karininkams – butuose bei trobose apsigyventi atskirai, ir pan³⁹.

Kartu Raudonoji armija iš savo rezervo skyrė specialius dalinius kovai su UPA. Taip 1944 m. pavasarį 1-ojo Ukrainos fronto vadovybė šiam tikslui paskyrė kavalerijos diviziją, taip pat 20 šarvuotųjų ir 8 lengvuosius tankus⁴⁰.

Plečiantis sukilėlių judėjimui, vis daugiau RA dalinių įsitraukė į operacijas prieš UPA. Neretai tokios operacijos buvo vykdomos vietos partijos organų prašymu. Pavyzdžiui, 1944 m. gegužės mėnesį Stanislavo srities komunistų partijos sekretorius Mychailo Slonis pranešė Ukrainos komunistų partijos (bolševikų) Centro komitetui (UKP(b) CK), kad savų pajėgų trūkumas neleido „išsukuoti pelkių ir krūmynų“ šalia Karlivo kaimo (nuo 1947 m. – Prutivkos kaimas) ir Drahasimivo kaimo Sniatino rajone, kur buvo susitelkusios „didelės banderovcų gaujos“. Apygardos komitetas kreipėsi pagalbos į kariuomenę, ir gegužės 12 d. Kubanės plastūnų⁴¹ divizijos 36-ojo plastūnų pulko dvi kuopos pradėjo mūšį su UPA kariais, kurio metu (jis truko beveik parą) žuvo 150 sukilėlių, 62 buvo paimti į nelaisvę⁴².

Kartais susirėmimai tarp RA ir UPA dalinių virsdavo koviniais veiksmais, įtraukiančiais didelius žmogiškuosius išteklius, sunkiąją ginkluotę, artileriją, tankus ir aviaciją.

UKP(b) Ternopilio srities komiteto pranešime rašoma, kad 1944 m. balandžio–gegužės mėnesiais, kariniams daliniams judant į vakarus, šiauriniuose srities rajonuose įvyko „atviri nacionalistų kariniai išpuoliai“ ir jie buvo „numalšinti Raudonosios armijos ir NKVD kariuomenės reguliarių dalinių dideliems kariniams junginiams surengus operacijas“⁴³. Didžiausi mūšiai prieš sukilėlius, kuriuose dalyvavo RA, vyko balandžio 22–25 d. šalia Hurbų kaimo Rivnės srities Mizočo rajone (Kremenecio miškuose), kur buvo sutelkta 4–5 tūkst. sukilėlių, o prieš juos stėjo apie 30 tūkst. NKVD karių bei atskiri kariniai daliniai, turintys 15 lengvųjų tankų. Ternopilio srities komiteto pranešime teigiama, kad, jo duomenimis,

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *RF GMA*, f. 393, ap. 9023, b. 23, l. 148.

⁴⁰ *UCV VSA*, f. 1, ap. 23, b. 937, l. 7.

⁴¹ Rus. *пластуны*, ukr. *пластунни* – pėsčiųjų kazokų dalinių, sukurtų Rusijos Kaukazo karų metu, kareiviai. Pėsčiųjų žvalgų, avangardo karių ir pasalmų meistrų tradicija, siejama su terminu plastūnai, siekia Zaporizės Sečės laikus – *vert. past.*

⁴² *UCV VSA*, f. 1, ap. 23, b. 954, l. 20.

⁴³ *UCV VSA*, f. 1, ap. 23, b. 919, l. 24.

1944 m. balandžio–gegužės mėnesiais, 1-ajam Ukrainos frontui ruošiantis puolimui, „... vyriausioji OUN vadovybė, siekiant sužlugdyti Raudonosios armijos puolimą, davė UPA Pietinės grupės vadui „Enejui“ nurodymą sugadinti pagrindines fronto kelių ir geležinkelio komunikacijas Dubno ir Kremenecio ruože, neleisti jų atstatyti ir pradėti aktyvius veiksmus prieš Raudonąją armiją.“ Tačiau dėl to, kad nuo balandžio iki liepos mėnesio frontas stabilizavosi, o fronto linija buvo sklidina sovietų kariuomenės, atėjo naujas UPA vadovybės įsakymas: „nerodyti jokios veiklos, nesivelti į susirėmimus su kariuomene, išsaugoti ir toliau rengti karius, kurti diversijų ir teroristines grupes tolesnei kovai prieš sovietų valdžią“⁴⁴.

Ukrainos frontų (visų pirma 1-ojo ir 4-ojo) kariuomenės, būdamos gana ilgą laiką vakarinių sričių teritorijoje, labai nukentėdavo nuo sukilėlių antpuolių, tad dažnai ir pačios inicijuodavo akcijas prieš sukilėlius. Taip 1944 m. rugpjūčio 19 d. 1-ojo Ukrainos fronto karinė taryba priėmė nutarimą „Dėl nacionalistinių gaujų likvidavimo ir tvirtos tvarkos įvedimo fronto kariuomenių užnugaryje“. Užnugariui apsaugoti į pagalbą NKVD iš fronto buvo paskirtas vienas kavalerijos ir du motociklininkų pulkai. Suvieniję jėgas, jie nuo rugpjūčio 22 d. iki rugsėjo 7 d. likvidavo 36 „ginkluotas gaujas“, iš viso – 4 315 asmenų⁴⁵.

1944 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais NKVD kariuomenė kartu su 4-ojo Ukrainos fronto kariuomene vykdė didelio masto karines operacijas Drohobičo srityje. Pavyzdžiui, Komarnivo rajone buvo pradėta UPA būrio, turėjusio iki 1 tūkst. asmenų, likvidavimo operacija⁴⁶. Rugsėjo 5 d. Medeničivo rajone prasidėjo UPA būrių naikinimas, kurio metu žuvo 186 sukilėliai⁴⁷. Apskritai dėl bendrų NKVD ir fronto kariuomenės veiksmų Drohobičo krašte nuo rugpjūčio 18 d. iki rugsėjo 9 d. buvo nužudyti 1 174 asmenys, 1 180 – paimta į nelaisvę, o 6 tūkst. asmenų, vengusių mobilizacijos, buvo sulaikyti⁴⁸.

Taip pat RA vakarinėse Ukrainos srityse bandė įvesti ypatingąjį karinį režimą, kuris turėjo paspartinti sukilėlių judėjimo likvidavimą. 1944 m. rugpjūčio 10 d. 4-ojo Ukrainos fronto karinė taryba priėmė nutarimą Nr. 3 „Dėl karinės tvarkos nustatymo fronto zonoje“⁴⁹. „Kovai su priešo agentais ir diversantais“, taip pat „vietinių gyventojų interesams ginti“ buvo įsakyta per tris dienas atiduoti šaunamuosius ir šaltuosius ginklus, uždraus-

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Віктор Ананійчук, *Визволення західних областей України від німецько-фашистських загарбників [Vakarų Ukrainos regionų išvadavimas nuo vokiečių fašistų įsibrovėlių]*, Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1969, p. 121; *История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 [Sovietų Sąjungos Didžiojo Tėvynės karo istorija. 1941–1945 m.]*, 6 т., т. 4: *Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига (1944 год) [Priešo išvarymas už Sovietų Sąjungos sienų ir Europos tautų išsivadavimo iš fašistų jungo pradžia (1944 m.)]*, гл. ред. П. Поспелов и др., Москва: Воениздат, 1962, p. 224.

⁴⁶ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 926, l. 75.

⁴⁷ *Ibid.*, l. 78.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 77.

⁴⁹ RF GMA, f. 244, ap. 2980, b. 10, l. 26.

ta įleisti nakčiai pašalinius asmenis, rengti susibūrimus ir vakarones nuo 10 val. vakaro iki 5 val. ryto, skleisti melagingus gandus, saugoti antisovietinę literatūrą ir pan. „Priešo kurstytojus-provokatorius, liaupsinančius Vokietijos kariuomenę ir jos grobuonišką tvarką okupuotoje teritorijoje, – buvo pabrėžiama šiame dokumente, – nedelsiant sulaikyti ir perduoti tyrimo organams bei karinio tribunolo teismui“. Taip pat buvo pabrėžiama būtinybė įvesti šviesos maskavimą neleidžiant perduoti signalų, įskaitant laužų kūrimą⁵⁰.

Siekdama įbauginti vietos gyventojus, RA vykdė viešas egzekucijas. Visų pirma Drohobičo srities Senojo Sambiro rajone 1944 m. rugpjūčio mėnesį buvo nuteisti sušaudyti du vyrai, o pačiame Sambiro mieste dar du pakarti. Abi bausmės įvykdytos viešai. Nužudytieji buvo aktyvūs OUN veikėjai ir UPA kariai⁵¹.

Daugelį paimtų nelaisvėn sukilėlių nužudydavo vietoje, be tyrimo ir teismo. 350-osios Žitomiro divizijos eilinio Ivano Nevidomskio iš Chmelnickio krašto atsiminimuose yra liudijimų, kad tai buvo padaryta „specialiųjų skyrių“, nenorėjusių „perkrauti“ savęs darbu „su šiais benderovcais“, įsakymu. 1944 m. vasarą prie Ravy-Ruskos miestelio jis tapo liudininku, kaip buvo nužudytas vienas kaimo vaikinai, ir matė numestus kūnus dar aštuonių kaimo vaikinių, kuriuos sovietų pėstininkai privertė pernešti prieštankinius pabūklus, o po to sušaudė. Visi jie buvo gretimų kaimų gyventojai⁵².

Apskritai Raudonoji armija kovai su sukilėliais buvo gavusi labai plačius įgaliojimus: rengti baudžiamąsias karines operacijas, vykdyti bausmes UPA kariams ir represuoti jų šeimos narius bei kt. Generolo leitenanto Vasilijaus Ždanovo, 8-osios oro armijos vado, ir jo pavaduotojo politiniams reikalams Andrejaus Ritovo įsakyme, kuriame buvo analizuojamas 4-ojo Ukrainos fronto karinės tarybos direktyvos Nr. 00307 dėl kovos su UPA įgyvendinimas, buvo pažymėta, kad reikia

...nuo pasyvaus pasipriešinimo pavieniams banditų išpuoliams pereiti prie aktyvių veiksmų savo rajonuose. Banditus, kurie kovoja prieš mus su ginklais rankose, negailėstingai naikinti [...], o jų šeimas – represuoti [...]. Paaiškinti, kad įvairaus plauko nacionalistinės gaujos yra ne kas kita, kaip šnipai, veikiantys pagal Vokietijos žvalgybos užduotis.⁵³

Deportacijos, gyventojų perkėlimas iš pafrontės ruožo ir karinė mobilizacija

Vakarų Ukrainos gyventojų deportacijas daugiausia vykdė NKVD. SSRS NKVD potvarkis, priimtas 1944 m. kovo mėnesį, skelbė, kad „šeimos, kuriose yra OUN narių, esančių nelegalioje padėtyje, užsiimančių banditizmu, taip pat nuteistų, turi būti įtrauktos į apskaitą

⁵⁰ *Ibid.*, l. 26–28.

⁵¹ *UCV VSA*, f. 1, ap. 23, b. 926, l. 78.

⁵² *Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали [Tamsos portretas. Įrodymai, dokumentai ir medžiaga]*, 2 kn., Kn. 1, упоряд. П. Л. Яшук, Київ–Нью-Йорк: видав. М. П. Коць, 1999, p. 474–475.

⁵³ *RF GMA*, f. 244, ap. 2980, b. 77, l. 369v.

bei iškeldintos į SSRS užnugario rajonus⁵⁴. 1944 m. balandžio mėnesį generolas Ivanas Serovas pranešė į Maskvą, kad jau paruoštas visas 2 tūkst. OUN narių šeimų ešelonas iškeldinti į Krasnojarsko kraštą⁵⁵. Iš viso iš vakarinių sričių (be Užkarpatės) 1944–1953 m. laikotarpiu buvo iškeldinta beveik 66 tūkst. šeimų, arba 203 662 asmenys⁵⁶.

Mažiau nagrinėtas lieka klausimas dėl vadinamojo gyventojų perkėlimo iš pafrontės – ši operacija taip pat buvo viena iš sovietų kovos su sukilėlių judėjimu priemonių. Po katastrofiškų karo pradžios pralaimėjimų, kuriuos sąlygojo ir žymios gyventojų dalies ne- lojalumas Stalino režimui, sovietų vadovybė įtariai žiūrėjo į visus, nespėjusius evakuotis į SSRS gilumą. Duodamas 1942 m. birželio 22 d. įsakymą maršalui Semionui Tymošenkai dėl civilių gyventojų evakuacijos iš fronto zonos, Stalinas jam būdinga maniera pabrėžė, kad tai būtina pirmiausia tam, kad „šiamie ruože neliktų nė vieno agento, nė vieno įtartino asmens, kad kariuomenės užnugaris būtų 100 proc. švarus...“⁵⁷.

Netrukus žmonių perkėlimo iš pafrontės ruožų praktika tapo sistema. Vyriausiosios vadovybės štabo 1942 m. spalio 14 d. įsakymu Nr. 170662 NKVD liaudies komisarui Berijai buvo įsakyta įrengti 25 km pločio pafrontės linijos ruožą ir iškelti iš ten civilius gyventojus⁵⁸. 1943 m. balandžio mėnesį Pietvakarių fronto vadovybės potvarkiu Vorosilovgrado ir Stalino sričių rajonuose buvo pradėtas masinis keliasdešimties tūkstančių asmenų iškeldinimas. Pavyzdžiui, Stalino srities Limano rajone buvo nuspręsta iškelti 10 370 namų ūkių – 57 230 asmenų⁵⁹. Ši itin nepopuliari tarp gyventojų priemonė buvo aiškinama būtinybe „išsvengti nereikalingų civilių gyventojų aukų“ ir „kovoti su priešo šnipais ir agentais, apsimitusiais sovietiniais piliečiais“⁶⁰.

Pažymėtina, kad SSRS vakarinių respublikų teritorijoje, kur aktyviai veikė sukilėlių daliniai, vietinių gyventojų iškėlimas iš kovinių veiksmų zonos, vadinamojo „pafrontės ruožo“, įgavo didžiulį mastą.

Stalino „Ypatingųjų aplankų“ dokumentuose užfiksuota, kad iki 1944 m. birželio 21 d., remiantis ataskaita, parengta NKVD kariuomenės Vyriausiosios valdybos reguliariųjų Raudonosios armijos dalinių užnugariui saugoti, iš 25 km fronto ruožo buvo perkelta 1 674 618 asmenų, o būtent: Raudonosios armijos Leningrado frontas iškėlė 16 444, 3-iasis

⁵⁴ Микола Бугай, „Депортації населення з України (30–50-ті рр.)“ [„Gyventojų trėmimai iš Ukrainos (1930–1950 m.)“], in: *Український історичний журнал* [Ukrainos istorijos žurnalas], 1990, nr. 11, p. 21.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 22.

⁵⁶ UCV VSA, f. 1, ap. 17, b. 79, l. 56.

⁵⁷ RF GMA, f. 96a, ap. 2011, b. 26, l. 94–102, Cituota pagal: Дмитрій Волкогонов, *Триумф і трагедія: Політичний портрет Й. В. Сталіна* [Triumfas ir tragedija: J. V. Stalino politinis portretas], 2 kn., kn. 2, Київ: Політвидав України, 1990, p. 291.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 282.

⁵⁹ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 553, l. 25.

⁶⁰ *Ibid.*, b. 542, l. 6.

Pabaltijo frontas – 49 132, 2-asis Pabaltijo frontas – 64 137, 1-asis Pabaltijo frontas – 58 162, 3-iasis Baltarusijos frontas – 50 615, 2-asis Baltarusijos frontas – 71 022, 1-asis Baltarusijos frontas – 363 503, 3-iasis Ukrainos frontas – 131 211, 2-asis Ukrainos frontas – 491 393, 1-asis Ukrainos frontas – 378 997 asmenis⁶¹.

Tokių operacijų metu kariškiai privalėjo padėti savo transportu pervežti civilius gyventojus į tam skirtas vietas (neretai iki 100 km), o politiniai organai – užtikrinti tinkamą aiškinamąjį darbą (dažniausiai vykdavo paskaitos apie „tautų draugystę“, fronto ir užnugario vienybę ir pan.)⁶².

Greta savo tiesioginio tikslo karinė mobilizacija valdžios buvo naudojama ir kovai su sukilėliais. Po to, kai 1944 m. sausio 25 d. Stalinas pasirašė specialų Valstybės gynimo komiteto (rus. Государственный комитет обороны, toliau – GKO) įsakymą „Dėl sovietų piliečių mobilizavimo iš vokiečių okupantų išvaduose Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos rajonuose“⁶³, Nikita Chruščiovas 1944 m. kovo mėnesį, siekiant suaktyvinti kovą su UPA, pasiūlė Kremliaus vadovams vykdyti nuolatinę mobilizaciją. Jo parengtame rašte, adresuotame Stalinui ir Georgijui Malenkovui, taip pat GKO nutarimo projekte „Dėl specialiųjų priemonių vakarinėms Ukrainos sritims“ šiam klausimui buvo skirtas svarbiausias dėmesys. „Tam, kad nacionalistai neturėtų galimybės – ar laisva valia, ar jėga – verbuoti narius į savo gaujas, – akcentavo jis laiške, – reikia patraukti mobilizacijon visus šaukiamojo amžiaus vyrus.“⁶⁴ Chruščiovas taip pat pranešė, kad jau davė nurodymą Kyjivo karinės apygardos (KKA) vadui atlikti neatidėliotiną šauktinio amžiaus vyrų iki 30 metų, „kaip labiausiai aktyvios vyriškos lyties gyventojų dalies“, mobilizaciją. Ukrainos komunistų lyderis taip pat informavo Maskvą, kad kadangi su šia užduotimi KKA vienai bus sunku susidoroti, jis susitarė su maršalu Georgijumi Žukovu dėl bendradarbiavimo ir kad šiame darbe dalyvaus armijos ir fronto komplektavimo skyriai⁶⁵.

GKO nutarimo projekte mobilizacijos klausimas buvo įrašytas kaip Nr. 1:

Siekdamas likviduoti veikiančias gaujas ir atkurti tinkamą valstybinę tvarką vakariniuose Ukrainos regionuose, Valstybės gynimo komitetas nutaria: 1. Įpareigoti Liaudies gynybos komitetą (draugą Smorodinovą) iki 1944-03-20 išlaisvintuose Rivnės ir Voluinės sričių rajonuose demobilizuoti visus šaukiamojo amžiaus vyriškos lyties gyventojus, visų pirma – iki 30 metų amžiaus, ir ateityje, išlaisvinant vakarinių sričių rajonus, nedelsiant demobilizuoti šauktonių kontingentus.⁶⁶

⁶¹ RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 65, l. 265.

⁶² RF GMA, f. 361, ap. 6092, b. 140, l. 155.

⁶³ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 706, l. 13.

⁶⁴ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 703, l. 17.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*, l. 20.

Šio nutarimo projekte buvo numatyta visus mobilizuotuosius nedelsiant siųsti į užnugarį ir po filtravimo bei apmokymo „geriausią dalį“ siųsti į kovinius dalinius, o likusiuosius naudoti užnugaryje (statybos, kelių daliniai ir kt.) bei atstatymo darbuose⁶⁷.

Pagrindinė mobilizacijos našta buvo patikėta reguliariajai armijai. Iki 1944 m. kovo 27 d. 1-ojo Ukrainos ir 2-ojo Baltarusijos frontų kariuomenės vakarinėse srityse mobilizavo atitinkamai po 64 269 ir 8 614 asmenų, o kariniai komisarai – tik 2 826 asmenų⁶⁸. Taip kartu buvo padidinta šauktinių amžiaus riba. UKP(b) CK karinio skyriaus pažymoje „Dėl šaukimo situacijos 1944 m. kovo 27 d.“ kalbama apie karo prievolinkų amžių nuo 18 iki 52, vietoj visuotinai nustatyto apribojimo iki 50 metų⁶⁹. Mobilizacija daugiausia vykdyta prievartiniais metodais. Pavyzdžiui, 1944 m. balandžio 20 d. iš 69 110 šauktinių Rivnės srityje savo noru į karinius komisariatų atvyko tik 2 620 asmenų (neįskaitant Rivnės, Zdolbunivo ir Sarnų miestų), o likusieji buvo sučiupti juos gaudant kaimuose ir miškuose⁷⁰.

Mobilizavimo vykdymo metodiką tuo laikotarpiu gana vaizdžiai aprašė savo atsiminimuose generolas P. Hryhorenka:

Žmonių trūkumas buvo taip juntamas, kad mobilizacija virto žmonių medžiokle, kaip savo laiku vergų prekeiviai gaudė negrus Afrikoje. Savanoriškumą vykdė sovietišškai, panašiai, kaip yra organizuojamas šimtaprocentinis „savanoriškas“ sovietų piliečių atvykimas prie balsadėžių.⁷¹

Kaip rašoma Hryhorenkos atsiminimuose, tipiškas sovietinės mobilizacijos modelis buvo toks: kariuomenė laikydavo apsupusi kaimą iki paryčių, o gavusi įsakymą po pirmojo įspėjimo šauti į kiekvieną bandantį pabėgti, į kaimą įžengdavo speckomanda ir, apeidama trobas, išvarydavo visus vyrus į aikštę (nepriklausomai nuo amžiaus ir sveikatos būklės). Tada juos konvojuodavo į specialias stovyklas, kur atlikdavo medicininę apžiūrą ir suimdavo politiškai nepatikimus. Mobilizuotuosius labai atidžiai prižiūrėdavo. Buvo nustatyta griežta karininkų atsakomybė, net perduodant juos kariniam tribunolui, jei iš jų dalinių kas pabėgdavo. Nesėkmingai bandančius dezertyruoti naujokus griežtai bausdavo – juos pačius sušaudydavo, o jų šeimas represuodavo⁷².

Su perbėgėliais į vokiečių pusę Raudonojoje armijoje susidorodavo nedelsiant ir be jokio gailėsčio. Paprastai, siekiant įbauginti kitus, tai darydavo viešai. Vilniuje gimęs Elijahu Jones, išgyvenęs okupaciją Lvivo srityje ir pašauktas į RA, savo atsiminimuose mini, kad vakarų ukrainiečiai dažnai perbėgdavo pas vokiečius, ir netgi papasakojo atvejį, kaip jis „užkirto kelią“ panašiam karių grupės perėjimui, ir už tai buvo apdovontas Raudonosios vėliavos ordinu. Po sulaikymo ir tribunolo perbėgėlius sušaudė prie-

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *UCV VSA*, f. 1, ap. 83, b. 31, l. 29.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *UCV VSA*, f. 1, ap. 23, b. 954, l. 42.

⁷¹ Петро Григоренко, *Слогади*, Київ: Україна, 2007, p. 319.

⁷² *Ibid.*

šais rikiuotę, o jų kapą, kad neliktų nė pėdsako, karininkų įsakymu batais užtrypė visos divizijos kariai⁷³.

Kaip teigiama Ukrainos SSR gynybos liaudies komisaro generolo Vasilio Herasimenkos⁷⁴ pranešime, iki 1944 m. rugsėjo 23 d. Lvivo karinėje apygardoje buvo mobilizuota 453 tūkst. ukrainiečių, 73 878 lenkai ir 5 588 čekai⁷⁵. Tačiau šaukimas regione nebuvo nutrauktas iki karo pabaigos. Kai kuriose srityse mobilizacija turėjo visuotinį pobūdį. Pavyzdžiui, Voluinės srityje, partijos organų duomenimis, buvo mobilizuota 16 proc. gyventojų. 1944 m. pabaigoje vakarų srityse prasidėjo vadinamasis pirmalaikis 17-mečių šaukimas, kurio metu 1945 m. kovo mėnesį Lvivo apygardoje buvo pašaukti 30 799 asmenys, iš kurių beveik 10 tūkst. buvo išsiųsti į karinius dalinius dar 1944 m. pabaigoje. Dešimtys tūkstančių vyrų atsidūrė Raudonosios armijos užnugario daliniuose, prieš tai pabuvoję UPA būriuose. Iš viso karo metais regione buvo mobilizuota per 600 tūkst. asmenų.

Raudonoji armija ir vietos gyventojai

Nuo pat pradžių karas Vakarų Ukrainos teritorijoje įtraukė į savo negailestingas girnas daugybę civilių gyventojų, norėjo jie to, ar ne. Sovietų vadovai puikiai suvokė, kad be vietinių gyventojų paramos bet koks partizaninis judėjimas yra pasmerktas žlugti. „Bulbos“⁷⁶ ir Banderos junginių atrama – vietos gyventojai, – buvo pabrėžta NKVD dokumente „Dėl OUN veiklos vokiečių okupacijos metu“, parengtame pristatyti Ukrainos KP(b) CK. Ten taip pat buvo pažymėta, kad, skirtingai nei Rytų Ukrainoje, kur OUN nesulaukė reikšmingo palaikymo,

...absoliučios daugumos Vakarų Ukrainos gyventojų akyse, priešingai, OUN kariai turėjo išskirtiną autoritetą ir gaudavo visokeriopą paramą. Vakarų Ukrainos vyriškos lyties gyventojai nuo 15 iki 50 metų amžiaus yra apnuodyti nacionalistine ideologija. Dauguma jų šiais klausimais yra fanatikai.⁷⁷

⁷³ Yones Eliyahu, *Die Strasse nach Lemberg: Zwangsarbeit und Widerstand in Ostgalizien 1941–1944*, FISCHER Taschenbuch, 2017, p. 177–179.

⁷⁴ Ukrainos SSR gynybos liaudies komisariatas – respublikos karinių reikalų valdymo institucija. Sukurtas vadovaujantis įstatymu „Dėl sąjunginių respublikų karinių junginių sudarymo ir gynybos liaudies komisariato pertvarkymo iš sąjunginio į respublikinį liaudies komisariatą“, priimtu 1944 m. vasario 1 d. SSRS AT 10-oje sesijoje ir 1944 m. kovo 6 d. Ukrainos SSR AT 6-oje sesijoje. Įstatymas buvo priimtas kaip 1936 m. SSRS Konstitucijos pataisa (18 str.). Toks Ukrainos SSR gynybos liaudies komisariato atsiradimas buvo sąlygotas Stalino imperijos vadovybės nubrėžtų užsienio politikos (Ukrainos SSR įstojimas į JTO, galimas kitų šalių prijungimas prie SSRS) ir vidaus politikos (kova su OUN ir UPA Vakarų Ukrainos teritorijose ir pan.) užduočių. Rengiant „Nuostatus“, nustatančius respublikinės karinės žinybos struktūrą ir funkcijas, išryškėjo Ukrainos politinio elito siekis išplėsti respublikos teises karinėje sferoje ir sąjungos centro nenoras tai leisti. *De facto* Ukrainos SSR karinė žinyba nustojo egzistavusi 1945 m. spalio mėnesį, *de jure* egzistavo iki 1977 m. skirtingais pavadinimais (Ukrainos SSR karinė ministerija, 1946 m.; Ukrainos SSR gynybos ministerija, 1953 m.). Ukrainos SSR gynybos liaudies komisaru paskirtas buvo generolas leitenantas V. Herasymenka (1944 m. kovo 11 d.–1945 m. spalio). Išsamiau žr.: Владислав Гриневич, „Утворення Народного комісаріату оборони УРСР у 1944 році: 3 історії однієї політичної гри“, in: *Український історичний журнал*, 1991, nr. 5, p. 29–37.

⁷⁵ RFVA, f. 104, ap. 11615, b. 3, l. 47.

⁷⁶ Ukrainos išsivadavimo judėjimo Voluinės Polesėje XX a. 5-ajame dešimtmetyje vado Taraso Borovecio slapyvardis – atamanas Tarasas Bulba – *vert. past.*

⁷⁷ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 926, l. 10.

Pažymoje, kurią parengė UKP(b) CK darbuotojų grupė po apsilankymo Rivnės srityje, netrukus po jos išlaisvinimo iš vokiečių, buvo pažymėta, kad „galima pateikti daug faktų apie priešišką įvairių nacionalistinių gaujų veiklą. Beveik kiekviename kaime yra didelės ar mažos ukrainiečių ir vokiečių ar lenkų ir vokiečių nacionalistų gaujos“⁷⁸.

Įžengusi į Vakarų Ukrainos teritoriją, Raudonoji armija iš karto pajuto žmonių nuotaikų pasikeitimą. „Rivnės srities kaimų, per kuriuos pražygiavome, gyventojai, – buvo pažymėta 287-osios divizijos politinio skyriaus pranešime, – pasitinka mūsų dalinius gana abejingai, nerodydami draugiškumo. Daliniams pasirodžius gyvenvietėse, žmonės slepiasi savo namuose.“⁷⁹

Panašiai apibūdinamos ir Stanislavo krašto gyventojų nuotaikos: „Raudonosios armijos dalinių atvykimą ir sovietų valdžios įsigalėjimą vietos gyventojai pasitiko, nerodydami matomo džiaugsmo ir pakilumo“, – pranešė 38-osios armijos politinis skyrius⁸⁰.

Apskritai, RA ir vietos gyventojų santykius lėmė ne tiek džiaugsmas, kad išsivaduoti nuo vokiečių, kiek žiaurūs išibėgėjančio partizaninio karo įstatymai. Sovietų karius apstulbindavo pats faktas, kad Ukrainos sukilėliai prieš juos kovoja, nes laikė save išvaduotojais. Tuo tarpu sovietų kariškių užpuolimų skaičius vis augo. Anot 287-osios šaulių divizijos politinio skyriaus politinio pranešimo:

Ukrainos nacionalistų teroristiniai aktai sukėlė nepasitikėjimą vietos gyventojais, dėl to daugelis karių ir karininkų visus juos laiko priešiška nusiteikusia mūsų Raudonosios armijos atžvilgiu. Ukrainos nacionalistų žvėriškumai ir banditiška klasta neigiamai veikia karių moralę.⁸¹

Partizaninio karo sąlygomis sovietų kariškiams buvo nelengva susiprasti sudėtingoje karinėje ir politinėje regiono situacijoje, kur veikė skirtingos, kartais viena kitai priešiškos jėgos: gausūs lenkų ir ukrainiečių nacionalistų būriai, vokiečių diversantai ir kt. Sunku buvo atskirti civilius gyventojus nuo sukilėlių. Pavyzdžiui, Ternopilio šturmo metu, kai 322-osios šaulių divizijos 1089-ojo šaulių pulko kuopa, vadovaujama leitenanto Solovjovo, įsiveržė į miestą ir pradėjo šukuoti gatves, naikindama vokiečius, kažkokie nepažįstami, civiliais drabužiais apsirengę vyrai pro namų langus į sovietų karius atidengė ugnį⁸². Lucke 1944 m. vasario 14 d. lenkų nacionalistai apšaudė sovietų priešlėktuvininkus iš kulkosvaidžio, įrengto katalikų bažnyčios varpinėje. Lvivo srityje 16-osios mechanizuotosios brigados žvalgai, apsistoję Svijašo kaime (veikiausiai Sviržas Peremyšlianų rajone), akiai pasitikėjo vietos gyventojais, kurie tyčia nuvedė juos ten, kur į juos pataikytų priešo pabūklas⁸³. Tame pačiame kaime, pasak pranešimo,

⁷⁸ *Ibid.*, ap. 30, b. 1772, l. 35.

⁷⁹ *RF GMA*, f. 361, ap. 6092, b. 110, l. 124, 203.

⁸⁰ *RF GMA*, f. 393, ap. 9023, b. 23, l. 153.

⁸¹ *RF GMA*, f. 361, ap. 6092, b. 110, l. 203.

⁸² *RF GMA*, f. 417, ap. 10597, b. 92, l. 203.

⁸³ *RF GMA*, f. 236, ap. 2675, b. 65, l. 81.

nenustatyti asmenys nužudė sužeistą karį, čia paliktą sulaukti, kol bus nuvežtas į ligoninę⁸⁴.

Vietos partizanų baimė ir noras atkeršyti už žuvusius bendražygius kartais paskatindavo sovietų karių karo nusikaltimus. Tipiškas pavyzdys nutiko šalia Kurhanų kaimo, Rivnės srities Ostroho rajone. 1944 m. sausio 23 d. keturis 8-osios šaulių divizijos žvalgus užpuolė nenustatyti asmenys. Trys raudonarmiečiai dingo be žinios, vienas buvo sužeistas, tačiau jam pavyko pabėgti ir grįžti į savo dalinį. Kitą dieną į šį kaimą atvyko raitoji žvalgyba (iki 50 karių), vadovaujama savo vado vyresniojo leitenanto Pičkuro. Visi vyriškos lyties gyventojai buvo suvaryti į šiaurinį kaimo pakraštį. Pičkuras pasiūlė kaimo gyventojams „išduoti banditus-banderovcus, nužudžiusius jo draugus“ ir pagrasino, kad priešingu atveju sušaudys visus vyrus. Žmonės verkė, neigė savo kaimo gyventojų dalyvavimą kariškių žudynėse, prašė viską išsiaiškinti. Nepaisydamas šių maldavimų, Pičkuras atrinko 30 vyrų ir įsakė juos sušaudyti „kaip banderovcus“. Šūviu iš asmeninio ginklo jis davė įsakymą dviem automatiniais ginklais ginkluotiems kariams šaudyti į žmones, dėl to 18 asmenų buvo nužudyti, 6 – sužeisti (du iš jų vėliau mirė), dar 6 per stebuklą liko gyvi, nes parkrito ant žemės anksčiau, nei nuaidėjo šūviai⁸⁵.

Surengęs sušaudymą viso kaimo akivaizdoje, Pičkuras įsakė padegti kelias trobas ir išvyko, palikdamas kaimo gyventojams atsisaukimą. „Taikūs stačiatikiai ukrainiečiai ir lenkai! – kreipėsi į juos sovietų vadas. – Aš šiandien atvykau pas jus, kad atkeršyčiau jūsų kaimui už tris karius, kuriuos jūs nužudėte... Už kiekvieną nužudytą mūsų karį aš žudysiu po 100 vyrų ir deginsiu kaimus...“⁸⁶

Kaip pranešė 287-osios šaulių divizijos, kurios daliniai netrukus įžengė į kaimą, politinis skyrius, civilių sušaudymo faktas vietos gyventojams įvarė tokią paniką, kad išvydę raudonarmiečius daugelis jų puldavo slėptis namuose⁸⁷. Dalinio vadovybė, bandydama nuraminti gyventojus, šį incidentą pavadino „provokaciniu priešo elementų išpuoliu“⁸⁸. Tuo pat metu divizijos medicinos batalionas teikė pagalbą visiems sužeistiesiems, o sunkiai sužeistieji buvo išgabenti į karo ligoninę. Netrukus į kaimą atvyko 13-osios armijos politinio skyriaus atstovai ir paaiškino kaimo gyventojams, kad Pičkuro savivalės faktas „neturi nieko bendro su Raudonosios armijos požiūriu į civilius gyventojus“ ir kad tokie nusikaltimai RA gretose yra neleistini, o kaltieji bus griežtai nubausti. Siekiant tai įrodyti praktikoje, „Pičkuro byloje“ dalyvaujant kaimo gyventojams buvo surengtas atviras teismo posėdis. Karinis tribunolas du kariškius nuteisė sušaudyti. Tačiau vos tik kaimo gyventojai nuėjo klausytis eilinės paskaitos apie „SSRS tautų draugystę“, karinis prokuroras, „atsižvelgdamas į

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *RF GMA*, f. 236, ap. 2675, b. 78, l. 263.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *RF GMA*, f. 361, ap. 6092, b. 110, l. 140.

⁸⁸ *Ibid.*

Pičkuro kovinius nuopelnus“ ir į tai, kad „piliečiai po didelio auklėjamojo darbo teisingai įvertino neteisėtą sušaudymo faktą kaip neturintį nieko bendra su Raudonosios armijos karių elgesiu“, pasiūlė mirties bausmę pakeisti 10 metų laisvės atėmimu⁸⁹.

Priešiškas požiūris į vakarų ukrainiečius kaip į „įtartinus nacionalistus“, kurių kiekvienas gali būti susijęs su sukilėlių judėjimu, tik stiprėjo. Tokį būdingą požiūrį į vietos gyventojus išsakė 13-osios armijos 162-osios šaulių divizijos viršila Nema, Ščurovičių kaime, Lvivo srities Radechivo rajone nužudęs penkiasdešimtmetę moterį, kuri, kaip jam pasirodė, prieš aviacijos antskrydžio metu leido signalines raketas⁹⁰:

Kiekviena moteris ir vyras man yra banderovcas. Tokia mintis man kilo po to, kai aš savo akimis mačiau moteris ir vyrus, kurie tyčiojosi iš mūsų kareivių ir vadų, kurių mes, atitraukdami, nespėjome pasiimti iš mūšio lauko.⁹¹

Apie tai, kad karių santykiai su vietos gyventojais anuomet buvo tam tikra problema, liudija kariuomenės politiniai pranešimai, kuriuose atsispindi daugybė karinių nusikaltimų, įvykdytų Vakarų Ukrainos teritorijoje. Pavyzdžiui, tame pačiame 162-osios divizijos politiniame pranešime buvo pažymėta, kad nepaisant to, jog „kariai turi teisingą požiūrį dėl elgesio su vietos gyventojais, kai kurie kariai ir vadai vis dar turi klaidingą požiūrį į civilius gyventojus“. Taip vien 1944 m. gegužės mėnesį, kaip pažymėta dokumente, „buvo užfiksuoti du piliečių, vietinių gyventojų, nužudymo atvejai ir du moterų išžaginimo atvejai“⁹².

Tokia situacija buvo tipinė ir kituose sovietų daliniuose, esančiuose Vakarų Ukrainos teritorijoje, apie tai liudija daugybė karinių dokumentų. Pavyzdžiui, 161-osios šaulių divizijos 359-ojo pulko karininkas, komunistas Serovas, bandydamas išprievartauti moterį, nužudė berniuką, gynusį savo motiną⁹³. O būdamas girtas, 161-osios šaulių divizijos 565-ojo šaulių pulko vado pavaduotojas majoras Tabačnikovas Oleksencės kaime nušovė 53 metų valstietį Medvedį už tai, kad šis atsakė „atvesti jam moterį“⁹⁴. Leitenantas Černovas iš 99-osios šaulių divizijos Nemirivo kaime, būdamas labai girtas, šūviu iš pistoleto nužudė penkerių metų vaiką ir sužeidė žindomą kūdikį⁹⁵. Leitenantas Korotkovas, 322-osios šaulių divizijos naikintojų būrio vadas, užuot „kovojęs su banderovcais“, dvi dienas kartu su visa grupe girtuokliavo kaime. Čia jie suiminėjo žmones, reikalavo naminės degtinės, plėšikavo ir prievartavo⁹⁶.

⁸⁹ RF GMA, f. 236, ap. 2675, b. 78, l. 264.

⁹⁰ RF GMA, f. 1399, ap. 1, b. 86, l. 164.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*, l. 163–164.

⁹³ RF GMA, f. 1399, ap. 1, b. 86, l. 106.

⁹⁴ RF GMA, f. 3093, ap. 9023, b. 23, l. 145.

⁹⁵ RF GMA, f. 3533, ap. 1, b. 181, l. 213.

⁹⁶ RF GMA, f. 417, ap. 10597, b. 92, l. 294.

OUN dokumentuose taip pat užfiksuota daug faktų apie smurtą prieš vietos gyventojus. Taip Debeslavcių kaime Kolomijos apskrityje aštuoni raudonarmiečiai išprievartavo vieną merginą, o kiti trys kariai tame pačiame kaime išprievartavo šešiasdešimt penkerių metų moterį⁹⁷.

Be abejo, pateikti pavyzdžiai tėra atskirų sovietų kariškių įvykdytų kriminalinių nusikaltimų ledkalnio viršūnė. Tačiau būtent RA vadovybė pirmavo vykdant didelio masto karo nusikaltimus prieš civilius gyventojus. Būtent jų įsakymais buvo sudeginami ištisi kaimai ir sunaikinami civiliai jų gyventojai. Berijos sūnus, Sergo Berija, kuris 1944 m. vasarą buvo Lvivo krašte, prisiminė, kad matė, kaip prie Mostiskų miestelio buvo sunaikintas „nacionalistų būrys“. Sovietų kariuomenė apsupo sukilėlius ir pasiūlė jiems pasiduoti, bet tie atsisakė. Tada į šį rajoną buvo perkelti trys artilerijos pulkai. Po galingo apšaudymo artilerija neliko gyvo nė vieno UPA kario. Kaip rašė S. Berija:

Vėliau sužinojau, kad generolai Konevas ir Petrovas [maršalas Ivanas Konevas ir generolas Ivanas Petrovas, atitinkamai 1-ojo ir 4-ojo Ukrainos frontų vadai – V. H.] pasiuntė iki dešimties artilerijos pulkų, kaip jie teigė, „užnugariui išvalyti“. Valė teritoriją būtent tokiu būdu. Net sovietų pasieniečiai, kuriems buvo patikėta užnugario apsauga, neslėpė pasipiktinimo: „Tai nėra žmoniška: prieš saujelę žmonių vykdyti beveik fronto operaciją. [...] Susitaikyti su tuo buvo sunku, mes smerkėme vokiečių generolus, kad jie kovoja su partizanais, o mūsų kariuomenės daliniai naudojo tuos pačius metodus, dažnai net dar žvėriškesne forma. Sudegindavome ištisus kaimus.“⁹⁸

Faktus, kad kariškiai, kovodami su sukilėliais, sudegindavo ištisus kaimus, patvirtina ir sovietų dokumentai. Pavyzdžiui, viename iš jų kalbama apie tai, kaip 4-osios tankų armijos 51-ojo atskiros motociklų pulko pajėgos kartu su pasieniečiais 1944 m. rugpjūčio 22 d. – rugsėjo 7 d. laikotarpiu vykdė UPA būrių likvidavimą Lvivo srities Javorivo, Krakivecio ir Liubačivo rajonuose. „Per šį laiką artilerijos ir minosvaidžių ugnimi buvo nužudyta 250 sukilėlių ir sudeginti Rohizno, Chutos, Lipinos ir Nakonečnės Druhės kaimai“, – teigiama dokumente⁹⁹. Lygiai taip pat veikė ir enkavedistai. 1944 m. rugpjūčio 20 d. NKVD kariai ir pasieniečiai, iš viso 500 karių, apsupo Piriatino kaimą Rivnės srities Dubeno rajone, ieškodami jame UPA būrių, ir, nieko neradę, sudegino 75 sodybas kartu su gyvuliais¹⁰⁰.

Stalino „Ypatinguosiuose aplankuose“ buvo išsaugota ir informacija apie Ukrainos kaimų sudeginimą kovinių veiksmų prieš sukilėlius metu. Pavyzdžiui, pasakojama apie 120 karinės-čekistinės grupės karių mūšį su 300 UPA karių, įvykusį 1944 m. spalio 25 d. Sorockės kaime, Ternopilio srities Terebovljos rajone. Sukilėliai atakliai priešinosi. Mūšis truko nuo 7 val. ryto iki 15 val. Negalėdami „išmušti“ partizanų iš kaimo, čekistai kreipė-

⁹⁷ UCV VSA, f. 1, ap. 23, b. 926, l. 35.

⁹⁸ Серго Берия, „Мой отец – Лаврентий Берия“, in: *Киевские новости*, 1993-06-09.

⁹⁹ UCV VSA, f. 1, ap. 17, b. 1, l. 137.

¹⁰⁰ Владислав Гриневич, „Військове будівництво в Україні в 1938–1991 рр...“, p. 407.

si pagalbos į karo aviaciją. „Skraidantys tankai“ – smogiamieji lėktuvai Il-2 iš oro atakavo UPA gynybą, dėl to žuvo 76 sukilėliai, iš kurių 15 sudegė kartu su iš lėktuvų padegtomis trobomis¹⁰¹.

Apie tai, kad sovietų smogiamieji lėktuvai iš oro apšaudė „banderovcų kaimus“, liudijo savo atsiminimuose ir sovietų Ukrainos lakūnas, kosmonautas, aviacijos generolas leitenantas, du kartus Sovietų sąjungos didvyris Heorhijus Berehovijus¹⁰².

Tokia RA kova prieš partizanus neigiamai veikė karių, priverstų kautis ne su okupantais vokiečiais, o su vietos civiliais gyventojais, moralę. Generolas Petro Hryhorenka atsiminimuose rašė, kad buvę jo pavaldiniai iš 8-osios šaulių divizijos, atvykę pas jį į Maskvą, su pykčiu ir skausmu pasakojo, kaip jie jau po karo degindavo ir griaudavo gyventojų, įtariamų remiant sukilėlius, namus, kaip veždavo į Sibirą jų šeimas, žmonas ir vaikus, kaip jie „išmesdavo“ gyventojus iš kaimų ir vienkienių, kaip vykdavo sukilėlių gaudynių reidus¹⁰³.

Išvados

Stalino režimo kovos prieš Ukrainos sukilėlių judėjimą dinamiką atspindi karinių-čekistinių operacijų skaičius. Per metus karo prieš UPA (1944 m. vasaris–1945 m. vasaris) NKVD įvykdė 9 508 karines-čekistines operacijas, per kurias buvo nužudyta 73 333 asmenys, 73 965 – buvo sugauti gyvi, 53 333 pasidavė, įskaitant ir tuos, kurie vengė tarnybos Raudonojoje armijoje (sovietų nuostoliai buvo tokie: nužudytų – 1 708, sužeistų – 2 076, dingusių be žinios – 317 asmenų)¹⁰⁴.

1945 m. lapkričio 1 d. duomenimis, žuvusių sukilėlių skaičius pasiekė 98 696, suimtų – 107 485, o pasidavusių ir vengusiųjų karinės tarnybos – 92 219 asmenų¹⁰⁵.

Analizuojant sovietų dokumentus apie žmonių nuostolius, iškart krenta į akis neproporcingas santykis tarp žuvusių sukilėlių ir enkavėdistų: pirmųjų skaičius lenkia antruosius kelis kartus. Tai galima paaiškinti ne tik tuo, kad prieš sukilėlius kovojo gerai apginkluotos, tinkamai parengtos ir skaičiumi pranašesnės pajėgos, bet ir tuo, kad tarp žuvusiųjų buvo daug civilių. Apie tai netiesiogiai liudija faktas, kad dokumentuose yra neatitikimų tarp žuvusiųjų ir suimtųjų sukilėlių bei iš jų paimtų ginklų – žmonių visada yra kur kas daugiau nei ginklų. Taigi turime išvadą, kad čekistai arba prirašydavo „mirusias sielas“, arba tai buvo sukilėliams priskirti civiliai, žuvę per baudžiamąsias akcijas.

¹⁰¹ Apie kovos su OUN eigą vakarinėse Ukrainos srityse nuo 1944 m. spalio 15 d. iki 31 d.: RFVA, f. 9410, ap. 2, b. 67, l. 359–365.

¹⁰² Георгий Береговой, *Три высоты*, Москва: Воениздат, 1986, p. 94–96.

¹⁰³ Петро Григоренко, *В подполье можно встретить только крысы...*, Нью-Йорк: изд-во Детинец, 1981, p. 292.

¹⁰⁴ UCV VSA, f. 9401, ap. 2, b. 94, l. 346.

¹⁰⁵ UCV VSA, f. 9401, ap. 2, b. 102, l. 1.

Verta pabrėžti, kad Stalino imperijos ir UPA kovoje, greta NKVD, svarbų vaidmenį suvaidino ir Raudonoji armija. Taip pat svarbu ir tai, kad reguliariosios kariuomenės įtraukimas į akcijas prieš partizanus atnešė neišvengiamą moralės nuosmukį ir karinių veiksmų bei metodų brutalizaciją, nes kariuomenei tekdavo kariauti prieš civilius gyventojus. Šiuo atveju į galvą ateina tam tikros analogijos. Reikšmingiausia standartinių Vokietijos kariuomenės vertinimų Antrojo pasaulinio karo metais peržiūrą, praėjusio amžiaus 10-ojo dešimtmčio pradžioje radikalai pakeitusią mokslininkų nuomonę, atliko amerikiečių tyrinėtojas Omeras Bartovas. Autorius įrodė, kad ne tik SS kariuomenė, bet ir Vermachto kariai reikšmingai nulėmė karo barbarizavimą Rytuose ir pavertė jį genocidiniu naikinimu¹⁰⁶. Tai labai primena situaciją Vakarų Ukrainoje, kur prieš UPA veikė ir NKVD, ir RA, o jų žiaurios veiklos pasekmės puikiai įsirašo į Ukrainos gyventojų genocidinio naikinimo formulę.

Kalbant apie genocidinį naikinimą, šiuo metu turime teisinį precedentą, kai Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) 2019 m. kovo mėnesį atmetė buvusio KGB darbuotojo Stanislovo Drėlingo, pripažinto kaltu dėl genocido (už dalyvavimą operacijoje suimant su sovietų valdžia kovojusių Lietuvos partizanų vadą Adolfą Ramanauską, slapyvardžiu Vanagas), skundą. EŽTT sutiko su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimu, kad sovietų okupantai vykdė sistemingą Lietuvos partizanų naikinimą ir tai galima laikyti lietuvių tautos genocidu. Po suėmimo Ramanauskas-Vanagas buvo kankinamas, okupacinis teismas nuteisė jį mirties bausme, kuri buvo įvykdyta 1957 m. Iš viso ginkluotoje antisovietinėje rezistencijoje Lietuvoje dalyvavo ne mažiau nei 50 tūkst. asmenų.

Anot Lietuvos teisingumo ministro Elvino Jankevičiaus, EŽTT pripažino, kad pareiškėjas buvo teisėtai nuteistas už bendrininkavimą vykdant genocidą, o tai reiškia, kad EŽTT kartu pripažino, kad Sovietų Sąjungos represijos prieš partizanus, kaip reikšminga nacionalinės grupės dalis, gali būti laikomos genocidu¹⁰⁷.

Ministras taip pat pažymėjo, kad „ligi šiol tarptautinės bendruomenės nuomonė, kad sovietų represijos, skirtingai nei nacių represijos, buvo tolygios genocidui, dar neįgijo persvaros. Šis sprendimas turėtų pakeisti situaciją.“¹⁰⁸

Be abejonės, tokį požiūrį verta taikyti ir Stalino režimo genocidinėms represijoms Ukrainoje. Antrosios Vakarų Ukrainos okupacijos metu Raudonoji imperija čia veikė dar žiauriau nei 1939–1941 m. Neturėdama daugumos gyventojų palaikymo, sovietų valdžia galėjo kliautis tik saujele vietinių kolaborantų ir iš Rytų atsivežtais funkcionieriais. Iš tiesų pagrindinė grėsmė šiam režimui buvo OUN ir UPA, ilgą laiką neleidusios Stalino valdžiai įsitvirtinti Vakarų Ukrainos teritorijoje.

¹⁰⁶ Žr.: Omer Bartov, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, NY–Oxford: Oxford University Press, 1991.

¹⁰⁷ „Литва: ЄСПЛ підтвердив визнання радянських злочинів геноцидом“ [„Lietuva: EŽTT patvirtino sovietų nusikaltimų pripažinimą genocidu“], [online], in: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/03/15/7093998/>

¹⁰⁸ *Ibid.*

Ukrainos karas prieš Staliną pribloškia savo mastais, trukme, bekompromisiškumu ir sukilėlių pasiaukojimu. Apskritai Vakarų Ukraina sumokėjo didelę kainą už savo laisvės troškimą: nuo 1944 m. iki 1952 m. čia buvo represuota beveik pusė milijono žmonių (daugiau nei 134 tūkst. suimta, daugiau nei 153 tūkst. nužudyta, daugiau nei 203 tūkst. asmenų ištremta iš Ukrainos visam gyvenimui)¹⁰⁹. Visa tai griaua sovietinius mitus apie „buržuazinių nacionalistų banditiškų veiksmų“ lokalumą, sporadiškumą ir ribotumą, jų atotrūkį nuo savo tautos. Neturint masinės gyventojų paramos tokia kova būtų neįmanoma. UPA gretose dalyvavo keli šimtai tūkstančių žmonių, šimtai tūkstančių jų šeimų narių vienu ar kitu būdu buvo įtraukti į šią kovą ir taipogi tapdavo Stalino režimo represijų aukomis. Taip susiformavo tragiškos ir didvyriškos kovos prieš Stalino režimą istorinė atmintis, kurios, nepaisant visų imperijos pastangų, niekada nepavyko sunaikinti. Priešingai, ji virto tikru nacionaliniu simboliu, palankia dirva puoselėti Ukrainos savistovybės idėją. O šiuo metu ši istorinė atmintis padeda mušti tą patį priešą jau Rusijos ir Ukrainos karo metu.

¹⁰⁹ Лаврентий Берия, 1953. Стенограмма июльского Пленума ЦК КПСС и другие документы [1953. SSKP CK liepos plenumo stenograma ir kiti dokumentai], под ред. А. Яковлева; сост. В. Наумов, Ю. Сигачев, Москва: Международный фонд „Демократия“, 1999, p. 47.

Vladyslav Hrynevych

Stalino imperijos kova su Ukrainos sukilėlių judėjimu paskutiniajame Antrojo pasaulinio karo etape (1944–1945): Raudonosios armijos vaidmuo

SANTRAUKA

Straipsnyje, remiantis gausybe archyvinių dokumentų, analizuojama karinė priešprieša tarp Stalino imperijos ir Ukrainos sukilėlių judėjimo Vakarų Ukrainoje. Ypatingas dėmesys skiriamas Raudonosios armijos vaidmeniui, kuri, be bendrų su NKVD karinių ir baudžiamųjų operacijų, pati griebėsi kovos prieš sukilėlius karinių operacijų organizavimo, taip pat aktyviai dalyvavo tokiose akcijose, nukreiptose sunaikinti Ukrainos sukilėlių armiją (toliau – USA) ir Ukrainos nacionalistų organizacijos (toliau – UNO) pagrindį, kaip antai vietinių gyventojų trėmimas ir jų perkėlimas nuo fronto linijos, karinės mobilizacijos, represijos prieš USA šeimas ir kt. Autorius daro išvadą, kad Raudonosios imperijos karas prieš Ukrainos nacionalinę išsivadavimo judėjimą į savo negailestingas girnas įtraukė nemažą civilių gyventojų skaičių, dėl to šis karas tapo barbariškas ir tiek savo prigimtimi, tiek pražūtingomis pasekmėmis gali būti laikomas Ukrainos tautos genocidiniu naikinimu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Antrasis pasaulinis karas, Vakarų Ukraina, Ukrainos sukilėlių armija, UPA, NKVD, genocidas

Владислав Гриневич

Сталінська імперія у боротьбі з українським повстанським рухом на завершальному етапі Другої світової війни (1944–1945 рр.): Роль Червоної армії

РЕЗЮМЕ

У статті на основі широкого масиву архівних документів аналізується військове протистояння між сталінською імперією та українським повстанським рухом у Західній Україні. Особлива увага при цьому приділяється ролі Червоної армії, яка крім спільних з НКВС військово-каральних операцій, сама вдалася до організації антиповстанських військових заходів, а також брала активну участь у таких спрямованих на нищення Української повстанської армії (далі – УПА) та підпілля Організації українських націоналістів (далі – ОУН) заходів, як депортації та відселення місцевого населення з прифронтової смуги, військові мобілізації, репресії проти сімей упівців тощо. Автор висноує, що війна Червоної імперії проти українського національно-визвольного руху затягнула на свої безжальні жорна значні маси цивільного населення, що призвело до її варваризації, а сама ця війна яка за своїм характером, так і нищівних наслідків може розглядатися як геноцидне винищення українського народу

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Друга світова війна, Західна Україна, УПА, Червона армія, НКВС, геноцидне винищення